

УДК 378.147.091.212.2

Ж. В. ДАВИДОВА

ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Розглянуто педагогічну систему формування духовно-ціннісних орієнтацій студентів. Обґрунтовано зміст компонентів цієї системи та зв'язки між ними.

Ключові слова: духовно-ціннісні орієнтації, педагогічна система, управління, компоненти.

Рассмотрена педагогическая система формирования духовно-ценностных ориентаций студентов. Обосновано содержание компонентов этой системы и связи между ними.

Ключевые слова: духовно-ценностные ориентации, педагогическая система, управление, компоненты.

A pedagogic system of spiritual-value orientations formation of students is studied in the article. The content of this system components and bonds between them are grounded.

Key words: spiritual-value orientations, pedagogic system, managing, components.

Одне із головних положень концепції оновлення сучасної вищої освіти — її спрямованість на культурний, інтелектуальний і духовний розвиток студентської молоді. Дуже важливим є формування в людини ціннісного ставлення до різних явищ дійсності, ієрархії цінностей, що визначають ставлення особистості до навколишнього світу й поведінку в суспільстві. Завдання системи освіти в цьому процесі — створити такі умови, за яких позитивні цінності суспільства стали б надбанням особистості студента, внутрішніми орієнтирами його діяльності.

У зв'язку з цим однією з актуальних проблем сучасної науки педагогіки є проблема організації педагогічного процесу, під час якого відбувається формування духовно-ціннісних орієнтацій (ДЦО) студентів.

Метою статті є обґрунтування педагогічної системи формування духовно-ціннісних орієнтацій студентської молоді.

Вирішення проблеми формування ДЦО потребує цілеспрямованої організації педагогічного процесу. Ефективним засобом його дослідження є метод моделювання. Питанням моделювання педагогічних об'єктів присвячені праці В. С. Безрукової, В. П. Беспалько, Т. О. Дмитренко, Н. Ф. Талізної, В. О. Якуніна, К. В. Ярьсько й інших. Ученими використано системний підхід, об'єктом якого є педагогічна система. Як зазначає Т. В. Колбіна, поставлена мета функціонування педагогічної системи досягається завдяки управлінню, яке зумовлює можливість виділення структурних елементів

системи, забезпечує їх інтеграцію й ієрархічну побудову [1]. При визначенні місця компонентів педагогічної системи та зв'язків між ними, К. В. Яреско вважає, що створення педагогічної системи має розпочинатися з визначення й обґрунтування цілей її функціонування. На основі визначеної системи принципів здійснюється вибір змісту, принципів і форм педагогічної діяльності [2]. Основними компонентами педагогічної системи є викладач і студент, між якими існують прямі і зворотні зв'язки. Завдяки цьому здійснюється управління навчальною діяльністю студентів та її коригування. Об'єктом управління педагогічної системи є навчальна діяльність студента, суб'єктом управління — викладач.

Для оптимальної організації навчальної діяльності необхідно ретельно проаналізувати характеристики об'єктів педагогічного впливу — студентів. Студентський вік — це період пізньої юності або ранньої дорослості. Учені (Б. Г. Ананьєв, І. О. Зимня, І. С. Кон, А. О. Реан) цей період вважають найсприятливішим для психічного, фізичного і соціального зростання особистості. У студентському віці завершуються головні фази як біологічного, так й особистісного розвитку. В особистісному плані: завершується формування головних рис характеру й особливостей особистості: темперамент, загальна спрямованість. Цей вік характеризується найактивнішим розвитком моральних та естетичних почуттів, стабілізацією характеру та поведінки, тобто становленням усієї духовної сфери особистості. Найголовнішою особливістю юнацького віку є усвідомлення людиною своєї індивідуальності, неповторності, становлення самосвідомості й формування образу «Я».

Студентська молодь — особлива соціальна категорія «специфічність якої зумовлена організаційним об'єднанням їх таким суспільним осередком спрямованої соціалізації людського індивіда, яким є інститут вищої освіти» [3]. Єдність інтересів й потреб у студентів є основою формування в них особливої соціально-групової самосвідомості, особливостей студентської моралі, етики, студентського мікросередовища, морально-психологічного клімату студентських груп. Усе це посилюється віковою однорідністю, якої, зазвичай, позбавлені інші соціально-психологічні групи [4]. Ця соціальна група має спільну мету — здобуття якісної освіти для досягнення подальших життєвих цілей — професійного зростання, саморозвитку та самовдосконалення. Тому відмітною ознакою студентської молоді є порівняно високий рівень пізнавальної мотивації. Це твердження підтверджується результатами опитування студентів щодо їхньої мотивації навчання. Для 98% опитаних вибір ВНЗ не є нав'язаним із боку оточення, а є власним, усвідомленим і тим, що відповідає їхнім інтересам і нахилам. Студенти демонструють достатньо високу мотивацію щодо навчання, що ґрунтується на пізнавальному інтересі до предметів, що вивчаються. Ця характеристика є дуже важливою для навчально-виховного процесу: тому що завдяки високому рівню пізнавальної мотивації студенти виявляють активність, самостійність і творчість під час навчання.

Водночас науковці в галузі вікової психології та фізіології відзначають, що здатність людини до свідомої регуляції власної поведінки в 17–19 років розвинута не повною мірою, що виявляється в недостатньому рівні самоаналізу власних вчинків, моделей поведінки та неадекватній самооцінці. Зважаючи на те, що самооцінка відбувається через порівняння ідеального «Я» з реальним, така ситуація призводить до виникнення протиріччя в розвитковій особистості молодшої людини.

Для другого періоду юності типовими є максималізм і категоричність оцінок, яка виявляється через негативне ставлення до думок дорослих, неприйняття їхніх думок. У молодих людей є потреба в активній діяльності. За відсутності позитивного виховного впливу вони можуть спрямувати власну активність по антисоціальних напрямках, конфліктувати з оточуючими. Тому завдання педагогів — спрямувати цей потік у конструктивне, творче русло [5].

Наведені вище об'єктивні особливості студентського віку створюють сприятливе підґрунтя та зумовлюють необхідність формування ДЦО як основи розвитку самосвідомості, самооцінки, становлення світогляду та власного «Я».

Таким чином, урахування особливостей студентського віку дозволить детально обґрунтувати компоненти педагогічної системи формування ДЦО студентської молоді.

Зважаючи на специфіку названої діяльності, яка має забезпечувати пізнання, розвиток емотивних якостей, а також поведінкових та рефлексивних умінь, усі компоненти педагогічної системи (мета, принципи, зміст, методи, форми) мають поєднуватися наявністю в кожному з них когнітивного, емотивного, поведінкового та рефлексивного складників, що сприятиме цілісному розвитку духовної сфери особистості. Охарактеризуємо кожний компонент детальніше.

Аналіз сукупності суперечностей та врахування особливостей розвитку учнів студентського віку, дозволяє дійти висновку, що метою педагогічного процесу є формування ДЦО студентської молоді завдяки інтегративному розвитку когнітивних, емотивних якостей, поведінкових й рефлексивних умінь особистості. Цілі визначаються відповідно до зазначених компонентів. Цілями на рівні когнітивного компонента є формування систематизованих, глибоких, дієвих знань у сфері ДЦО, усвідомлення значущості ДЦО; на рівні емотивного компонента — формування естетичної культури, умінь орієнтуватися в житті на прекрасне; на рівні поведінкового компонента — формування соціально-позитивної спрямованості поведінки, стійких умінь у поведінці ґрунтуватися на духовних цінностях; на рівні рефлексивного компонента — формування умінь оцінити вчинки людей та суспільні явища з точки зору духовних цінностей.

Мета педагогічного процесу формування ДЦО зумовлює вибір відповідних принципів, які, у свою чергу, визначають її зміст, методи та

форми і являють собою «провідні ідеї, нормативні вимоги до організації та здійснення освітнього процесу» [6, с. 75]. На основі аналізу праць В. І. Андрєєва, Ю. К. Бабанського, В. С. Безрукової, В. К. Бураяка, В. І. Загвязинського, А. А. Кірсанова, В. І. Лозової, А. В. Хуторського й інших учених, які досліджували сутність принципів як дидактичної категорії, а також згідно з визначеною метою визначимо принципи формування ДЦО.

Система педагогічних принципів спрямована на зменшення дії протиріч, що виникають при дії об'єктивного, суб'єктивного, особистісного факторів, які впливають на педагогічний процес.

За класифікацією В. С. Безрукової, виділяють три групи принципів: перша група — це принципи, що є результатом особливостей людини, як головного об'єкта педагогіки; друга — це загальні вимоги безпосередньо до самого педагогічного процесу; третя група принципів відображає відношення між педагогічним процесом та середовищем [7]. Ці принципи є загальними й інваріантними для всіх навчальних закладів. Охарактеризуємо основні педагогічні принципи формування ДЦО.

Принципи першої групи.

Принцип природовідповідності — це завжди перший принцип, з якого починається конструювання педагогічного процесу. Дотримання цього принципу при організації педагогічного процесу зумовлює всебічний, гармонійний розвиток студента, як цілісної особистості з урахуванням вікових особливостей та наявного рівня сформованості ДЦО.

Принцип гуманістичної спрямованості — передбачає ставлення до студента як до найвищої цінності в системі людських відносин, а його особистісний розвиток — головною кінцевою метою освіти. Педагогічний процес має ґрунтуватися на взаємоповазі викладача і студента, визнанні індивідуальності студента як суб'єкта навчання і життєдіяльності. При застосуванні цього принципу підкреслюється пріоритетність духовних цінностей над технократичними, виробничими, економічними, адміністративними тощо.

Принципи другої групи.

Принцип цілісності — сприяє упорядкуванню педагогічного процесу формування ДЦО. Єдність та завершеність усіх компонентів педагогічного процесу, підпорядкованого кінцевій цілі, забезпечують його ефективність.

Принцип демократизації — оснований на наданні учасникам педагогічного процесу певної волі для саморозвитку, саморегуляції, самовизначення, що є необхідними умовами індивідуального усвідомлення певних ДЦО студентами. Завдяки цьому принципу при формуванні ДЦО забезпечуються взаємоповага, тактовність та толерантність при взаємодії педагогів та студентів, що допомагає уникнути авторитарного тиску викладачів.

Принцип науковості — відображає необхідність ґрунтувати педагогічний процес на актуальній науковій інформації. Користування науковими загальнодидактичними розробками, а також розробками з питань

формування ціннісних орієнтацій студентів допомагає запобігти стихійності й хаотичності при навчанні і забезпечити формування ДЦО на основі стрункої та науково обґрунтованої педагогічної системи.

Принцип управління — результат закономірності педагогічної системи, що об'єктом управління є діяльність особистості, яка розвивається в цьому процесі, а метою — розвиток її якостей. Указана закономірність виявляється через сукупність законів: необхідної різноманітності, екстремальності, зворотного зв'язку, що відображають не всі зв'язки педагогічної системи, а лише необхідні, загальні й сталі [8]. Цей принцип є важливим тому, що формування ДЦО молоді перебуває під постійним зовнішнім впливом (ЗМІ, оточення тощо) і потребує певного коригування і спрямування, тобто управління.

Принципи третьої групи.

Принцип культуровідповідності — використання цього принципу підкреслює першочерговість формування культури особистості майбутнього фахівця. Навчальний процес розуміється як складова культури суспільства, культурно-історична цінність. При цьому студент розглядається як творець майбутніх культурних цінностей завдяки розвитку не лише його професійно-інтелектуальних якостей, а й емоційно-вольової сфери.

Принцип гуманітаризації педагогічного процесу полягає в посиленні ролі гуманітарних знань при формуванні ДЦО майбутнього фахівця. Різномічне ознайомлення студента зі світовою культурою зумовлює формування цілісної картини того явища, що вивчається, вироблення власного ціннісного ставлення. Завдяки цьому принципу забезпечуються всебічний розвиток особистості та її підготовка до соціальної взаємодії.

Система принципів, розглянутих вище, є інваріантною щодо навчального процесу, але, з урахуванням особливостей педагогічного процесу формування ДЦО студентської молоді, її слід доповнити **специфічними принципами**. До них належать:

Принцип професійної спрямованості педагогічного процесу — це провідний принцип вищої освіти. Сутність цього принципу зумовлюється соціокультурними вимогами до фахівця як носія і творця духовних цінностей. Цей принцип виражається в прагненні особистості до здобуття такого рівня освіти, що дозволить вести ефективну трудову діяльність і бути конкурентоспроможним на світовому ринку праці. Зміст формування ДЦО має відповідати цьому принципу.

Принцип емоційної відкритості — оскільки ДЦО — це переживання, які висловлюються через емоцію — безпосередню оцінку суб'єктом об'єкта, що дозволяє віднести цей об'єкт до цінності за допомогою духовних почуттів. Найчастіше спектр емоційних проявів — найвідкритіша галузь вираження ставлення педагога і студента до оточуючого світу. Саме емоційна експресія робить поведінку учасників освітнього процесу виразною і гнучкою.

Принцип динамічності. Оскільки система ДЦО — явище рухливе, що вирізняється у студентів рівнем і різноманітням уявлень, ставлень, переваг. Тому педагогічна система має бути пристосована як до соціальних змін у цілому, так і до наявних сформованих ДЦО окремої особистості. Використання критичного мислення забезпечує реалізацію цього принципу через систематичне вдосконалення процесу й результатів розумової діяльності.

Принцип кооперації — передбачає суб'єкт-суб'єкту взаємодію викладача і студента та студентів між собою, спрямовану на спільну продуктивну діяльність. За допомогою співпраці в колективі встановлюються відкритіші стосунки та виникає гармонійніше середовище. Кожен учасник виховного процесу вчиться один в одного, завдяки чому розвивається.

Принцип активізації дій кожного студента — базується на діяльнісному підході в педагогіці, за яким формування ДЦО відбувається за умови залучення до діяльності. Активізація розумової діяльності студентів через залучення їх у роботу, що потребує використання умінь і навичок критичного мислення, підвищує мотивацію, стимулює інтерес, а також сприяє ефективнішому сприйняттю інформації. Важливим є той факт, що ДЦО реалізуються в поведінці, тому при активізації дій студентів також активізуються вміння використовувати знання на практиці.

Принцип саморозвитку — ґрунтується на свободі студента конструювати індивідуальну навчальну траєкторію та вільно сприймати й обирати власні ДЦО. Реалізація цього принципу має здійснюватися через стимулювання самостійної роботи студентів. За допомогою критичного мислення вони можуть власне для себе прийняти чи не прийняти деякі положення через оцінку впевненості певного аргументу.

Вважаємо, що означені принципи, відображаючи закономірності формування ДЦО, уможливають її здійснення, сприяючи зниженню дії виявлених нами суперечностей об'єктивного, суб'єктивного, особистісного і людського факторів.

Засобом реалізації окресленої нами мети і принципів є зміст навчання, який відбирає викладач для організації навчально-виховного процесу, а студент засвоює для використання в подальшій діяльності.

Для визначення змісту ДЦО ми використовували концепцію І. Лернера, М. Скаткіна, В. Краєвського, В. Безрукової, П. Підкасистого й інших учених, згідно з якою зміст освіти розуміється як педагогічно адаптований соціальний досвід людства. Зміст ДЦО має поєднувати в собі такі компоненти: здобуті суспільством знання про навколишній світ, способи здобуття знань; досвід репродуктивної діяльності, який реалізується в уміннях та навичках; досвід творчої діяльності, що застосовується для вирішення проблемних ситуацій, творчих завдань тощо; досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу, себе і людей. Засвоєння цих компонентів у сукупності забезпечує становлення суб'єктності особистості в усіх важливих сферах життєдіяльності.

Призначення елементів змісту ДЦО полягає в тому, що:

1) знання про навколишній світ (домінуючі в суспільстві цінності, ідеї та ідеали, елементи духовної культури суспільства) осмислюються, інтеріоризуються та перетворюються в індивідуальний внутрішній світ особистості [9];

2) засвоєння так званих «умінь-цінностей» [10] (соціально-методологічних, полікультурних, комунікативних, інформаційних, самоосвітніх та вмінь-цінностей у сфері здоров'я і здорового способу життя) сприяє формуванню багатьох ключових видів діяльності, що є основою поведінки в соціумі та розбудови власної життєдіяльності;

3) досвід творчої діяльності, набутий у процесі навчання, відкриває можливості особистості вирішувати моральні проблеми та певні життєві завдання на основі знань та вмінь духовно-ціннісної спрямованості;

4) при опануванні досвіду емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу у свідомості суб'єкта вибірково встановлюються зв'язки з об'єктом навколишнього світу, які реалізуються в раціональній, емоційній та практичній діяльності [11]. При формуванні ДЦО цей компонент змісту набуває особливого значення. Як зазначають С. Кульневич і Т. Лакоціна, цінності як надання переваги одним чи заперечення інших ідеалів диктуються, сприймаються саме почуттями. Це дозволяє людині визначити, до чого вона має прагнути, що повинна поважати, визнавати, шанувати [12].

Означений зміст ДЦО реалізується через інтеграцію в зміст конкретних предметів, наприклад, таких предметів гуманітарного циклу, як іноземна мова, соціологія, філософія, етика тощо. При розгляді конкретної теми необхідно звертати увагу студентів на духовно-ціннісний аспект того, що вивчається, для розкриття багатогранності певного явища і на цій підставі всебічного гармонійного розвитку студента як майбутнього фахівця і суб'єкта життєдіяльності.

Для реалізації зазначеного змісту мають використовуватися певні методи, вибір яких ґрунтується на методологічних основах концепції формування ДЦО. Нами було показано, що для цієї педагогічної системи базовою є теорія діяльнісного підходу з використанням критичного мислення. Тому оптимальними є такі методи:

- методи проблемного навчання (діалогічні, дослідницькі, евристичні тощо);
- критичне читання і писання («ажурна пила», читання в парах, питання до автора, вільне письмове висловлювання, порадинок очікувань тощо);
- інтерактивні методи (мозковий штурм, круглий стіл, ділова гра, методи вільних асоціацій, навчання за кейсами, «сократівські» дискусії тощо);
- креативні методи (проектів, гіперболізації, аглютинації, вигадування тощо).

Використання вказаних методів сприяє створенню на заняттях умов для формування навичок об'єктивної оцінки і самооцінки, вмінь генерувати

нові ідеї, аргументувати власну точку зору, толерантно ставитися до інших поглядів, знаходити різні варіанти вирішення проблемних ситуацій. Ці методи спрямовані на підвищення пізнавальної мотивації студентів, інтересу до явища, що вивчається, та на забезпечення міжособистісної взаємодії між суб'єктами навчання.

Важливим складником педагогічної системи є узагальнення форм організації діяльності тих, хто навчається, оскільки навчальне середовище та способи взаємодії учасників процесу мають вирішальне значення для досягнення цілей формування ДЦО. Можливе застосування практично всіх традиційних форм організації навчальної діяльності: індивідуальна, індивідуально-групова, парна, групова й колективна. Однак найприйнятнішими в разі використання критичного мислення для формування ДЦО є групова й колективна, тому що критичне мислення є мисленням соціальним і виявляється здебільшого публічно. У процесі формування ДЦО мають застосовуватися також нетрадиційні форми навчання, такі як глядацькі чи читацькі конференції (прочитання твору або перегляд кінофільму з його подальшим обговоренням), заходи художньо-естетичного спрямування (екскурсії до музеїв, місць творчості), тематичні вечори, присвячені морально-правовим, морально-естетичним проблемам, пам'яті визначних подій або видатних особистостей. При застосуванні цих форм навчання студенти глибше ознайомлюються зі скарбницею духовної культури, а її критичне усвідомлення сприяє поглибленню позитивних почуттів та громадських якостей.

Таким чином, однією з важливих особливостей формування ДЦО студентської молоді є узгодження всіх компонентів педагогічної системи через наявність у кожному з них когнітивного, емотивного, поведінкового й рефлексивного складників, що сприяє цілісному розвитку емоційно-чуттєвої, розумової й вольової сфер особистості, її самоактуалізації і самовизначенню. Ця система характеризується цілісністю, цілеспрямованістю, відкритістю (здатністю до взаємодії з навколишнім середовищем); динамічністю (активністю і здатністю суб'єктів до розвитку). Системоутворювальним фактором, що забезпечує цілісність означеної системи в статичності, є мета, яка зумовлює вибір інших компонентів, а в динаміці — управління викладачем через компоненти педагогічної системи, що сприяє здійсненню оперативного зворотного зв'язку й корегуванню, скеровує діяльність й гарантує досягнення мети — формування ДЦО студентської молоді.

Перспективою подальших досліджень є визначення педагогічних умов використання критичного мислення як засобу формування духовно-ціннісних орієнтацій студентської молоді.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Безрукова В. С. Педагогіка. Проективная педагогіка : учеб. пособ. / В. С. Безрукова. — Екатеринбург : Изд. «Деловая книга», 1996. — 344 с.

2. Винославська О. В. Психологія : навч. пос. / О. В. Винославська, О. А. Браусенко-Кузнєцова, В. А. Злишков та ін. — К. : Інкос, 2005. — 352 с.
3. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку : монографія / О. І. Власова — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. — 308 с.
4. Дмитренко Т. А. Педагогическая система: структура и законы функционирования // Понятийный аппарат педагогики и образования : сб. науч. тр. / отв. ред. Е. И. Ткаченко. — Вып.2. — Екатеринбург, 1996. — С. 68–79.
5. Колбіна Т. В. Формування міжкультурної комунікації майбутніх економістів: теоретико-методологічний аспект : монографія / Т. В. Колбіна. — Х. : ВД Інжек, 2008. — 392 с.
6. Кон И. С. Психология юношеского возраста (Проблемы формирования личности) : учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов / И. С. Кон. — М. : Просвещение, 1973. — 175 с.
7. Кульневич С. В. Воспитательная работа в современной школе. Воспитание: от формирования к развитию : учебно-метод. пос. для учителей, студентов средних и высших педагогических заведений, слушателей ИПК / С. В. Кульневич, Т. П. Лакоценина. — Москва-Ростов н/Д : Творческий центр «Учитель» 2000. — 191 с.
8. Педагогика : учеб. пособ. для студ. пед. вузов и пед. колледжей / под ред. П. И. Пидкасистого. — М. : Педагогическое общество России, 1998. — 640 с.
9. Ткачова Н. І. Формування особистості учня у навчально-виховному процесі / Н. І. Ткачова — Х. : Вид. група «Основа»; «Триада +», 2007. — 208 с.
10. Хуторской А. В. Современная дидактика : учеб. для вузов / А. В. Хуторской. — СПб. : Питер, 2001. — 544 с.
11. Щуркова Н. Е. Прикладная педагогика воспитания : учеб. пособ. / Н. Е. Щуркова. — СПб. : Питер, 2005. — 366 с.
12. Ярьсько К. В. Культура управління навчальною діяльністю студентів : монографія / К. В. Ярьсько — Х. : ХНУРЕ, 2004. — 235 с.

Надійшла до редколегії 04.12.2009 р.

УДК 005.22

В. М. ШКУРКІНА

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглядається менеджмент соціокультурної діяльності з позицій системного, синергетичного, діяльнісного підходів. Визначаються складові системи управління. Характеризується синергетичний ефект у менеджменті соціокультурної діяльності. Виокремлюються структурні компоненти діяльності.